

Facilitating the Use of Bologna Tools for
Higher Education Institutions and Quality
Assurance Organisations

Bologna Module

Nederlandse Versie

Co-funded by the
Erasmus+ Programme
of the European Union

EUROPEAN
Higher Education Area

Inhoud

Welkom	4
1 Introductie	5
2 Ontstaan en ontwikkeling van het Bolognaproces	6
2.1 De Sorbonneverklaring	6
2.2 De Bolognaverklaring	6
2.3 De leden van de Europese hoger onderwijsruimte.....	7
2.4 Van wie is het Bolognaproces?	8
2.5 De ministeriële conferenties.....	8
2.6 De voortgang van het Bolognaproces	8
3 Invoering van een gemeenschappelijke gradenstructuur.....	10
3.1 De drie cycli.....	10
3.2 De korte cyclus	11
3.3 Invoering in Nederland	11
3.4 Graden en titels	12
3.5 Invoering in andere landen.....	12
4 Kwalificatieraamwerken	15
4.1 Kwalificatieraamwerken op Europees niveau	15
4.2 Kwalificatieraamwerken op nationaal niveau	16
4.3 De stand van zaken in Nederland: het NLQF	16
4.4 Het nut van kwalificatieraamwerken.....	17
5 De instrumenten van het Bolognaproces.....	18
5.1 ECTS	18
5.2 ECTS-onderdelen	18
5.3 Diplomasupplement	22
6 Kwaliteitszorg	23
6.1 Richtlijnen in het kader van het Bolognaproces	23
6.2 Nationale verschillen	23
6.3 De stand van zaken in Nederland	24
7 Erkenning	25
7.1 Lissabon Erkenningsconventie	25
7.2 ENIC-NARIC	25

8	Relatie met het Erasmusprogramma	27
8.1	Het Erasmusprogramma	27
8.2	Erasmus Charter for Higher Education.....	27
9	Tot slot.....	28
10	Bronnen/ meer lezen	29
11	Colofon	31
12	Vragen	32

Welkom

In juni 1999 tekenden ministers van onderwijs van 29 Europese landen de zogenaamde Bologna Verklaring. In deze verklaring spraken ze af om te streven naar één Europese hoger onderwijsruimte. Het doel was om het voor studenten en werkenden gemakkelijker te maken om overal in Europa te kunnen wonen, studeren en werken. Het Bolognaproces is nog steeds actueel en heeft grote invloed op het (hoger) onderwijs in de landen die bij het proces zijn aangesloten en dus ook op de hoger onderwijsinstellingen en hun medewerkers.

The FaBoTo+ project

Facilitating the Use of Bologna Tools for Higher Education Institutions and Quality Assurance Organisations is co-funded by the Erasmus+ programme

1 Introductie

Deze module is bedoeld om je een overzicht te geven van de gevolgen van het Bolognaproces voor de ontwikkeling van het hoger onderwijs in Europa, en in het bijzonder in Nederland. Je maakt kennis met de instrumenten die in het kader van het Bolognaproces zijn ontwikkeld en krijgt inzicht in welke gevolgen het Bolognaproces heeft of heeft gehad voor jouw werk binnen een universiteit of hogeschool.

Doelgroep en leerdoel

De doelgroep van deze module is medewerkers in het (hoger) onderwijs.

Het leerdoel van deze module is: inzicht verwerven in het Bolognaproces en de gevolgen van het proces waarmee medewerkers in het hoger onderwijs te maken krijgen.

Nadat je deze module hebt gevolgd:

- weet je hoe het Bolognaproces is ontstaan en hoe het zich heeft ontwikkeld;
- weet je welke gevolgen het Bolognaproces heeft (gehad) op het hoger onderwijs in Nederland;
- weet je welke instrumenten zijn ontwikkeld in het kader van het Bolognaproces;
- weet je op welke manier je als medewerker met met deze instrumenten te maken krijgt en hoe je ze kunt gebruiken.

Voorkennis

Voor deze module heb je geen specifieke voorkennis nodig.

2 Ontstaan en ontwikkeling van het Bolognaproces

In tegenstelling tot wat vaak wordt gedacht, komt het Bolognaproces niet voort uit een initiatief van de Europese Commissie maar uit een actie van vier EU-landen. Op 25 mei 1998 ondertekende Frankrijk, Duitsland, Italië en Groot-Britannië in Parijs de zogenaamde Sorbonneverklaring. Directe aanleiding was bezorgdheid over de concurrentiepositie van het Europese hoger onderwijs in wereldwijd perspectief.

Deze landen zetten hiermee een discussie in gang die een jaar later leidde tot de ondertekening van de Bolognaverklaring en de start van het Bolognaproces. Het doel was om het voor studenten en werkenden gemakkelijker te maken om overal in Europa te kunnen wonen, studeren en werken. Nu zullen we de ontstaansgeschiedenis van het Bolognaproces uiteen zetten en uitleggen wat het proces voor het Nederlandse hoger onderwijs betekent.

2.1 De Sorbonneverklaring

In de Sorbonneverklaring spraken de vier ministers het voornemen uit om te komen tot een vergelijkbare en transparante structuur van het hoger onderwijs. De ondertitel van de verklaring luidde: "Joint declaration on harmonisation of the architecture of the European higher education system". De nieuwe structuur was gebaseerd op twee cycli, *undergraduate* en *graduate*, zoals dat in de Angelsaksische landen al gebruikelijk was. We noemden dit daarom toen ook wel het BaMa-proces (bachelor-master-proces). Een verwarrende term: in de Angelsaksische landen is de phd namelijk ook onderdeel van *graduate*.

Het doel de verklaring was tweeledig: het vergroten van de economische slagkracht van de Europese landen door ervoor te zorgen dat de hoger onderwijsinstellingen studenten beter opleiden voor de toekomstige arbeidsmarkt. Daarnaast ging het om de mobiliteit van studenten en afgestudeerden te bevorderen.

2.2 De Bolognaverklaring

De Sorbonneverklaring vond weerklank in de andere Europese landen. Op 19 juni 1999 zaten 29 Europese ministers van onderwijs in Bologna bijeen voor de ondertekening van de Bolognaverklaring. Zij vertegenwoordigden de volgende landen: België, Bulgarije, Denemarken, Duitsland, Estland, Finland, Frankrijk, Griekenland, Hongarije, Ierland, Italië, IJsland, Letland, Litouwen, Luxemburg, Malta, Nederland, Noorwegen, Oostenrijk, Polen, Portugal, Roemenië, Slovakije, Slovenië, Spanje, Tsjechië, het Verenigd Koninkrijk, Zweden en Zwitserland; alle EU of EU-aspirant-leden of leden van de Europese Vrijhandelsassociatie (EVA).

Dit was de start van het Bolognaproces.

Doel van het Bolognaproces is het creëren van een Europese hoger onderwijsruimte (European Higher Education Area; EHEA) met opleidingen die leiden tot vergelijkbare academische graden, waarin mobiliteit onder studenten, docenten en onderzoekers bevorderd wordt, de onderwijskwaliteit gewaarborgd wordt en het hoger onderwijs een Europese dimensie krijgt.

2.3 De leden van de Europese hoger onderwijsruimte

Het Bolognaproces was in eerste instantie een West- en Centraal-Europese aangelegenheid. In de loop der jaren sloten zich echter steeds meer landen bij het Bolognaproces aan en werden lid van de Europese hoger onderwijsruimte.

Een land dat lid wil worden van de EHEA moet de *European Cultural Convention* hebben ondertekend en moet zich bereid verklaren om de doelstellingen van het Bolognaproces na te streven en in hun nationale hoger onderwijsstelsel te implementeren.

Momenteel maken 48 landen, plus de Europese Commissie, deel uit van het EHEA-initiatief. Het betreft de volgende landen: Albanië, Andorra, Armenië, Azerbeidzjan, België (zowel het Vlaamse als het Waalse deel), Bosnië en Herzegovina, Bulgarije, Cyprus, Denemarken, Duitsland, Estland, Finland, Frankrijk, Georgië, Griekenland, Hongarije, Ierland, Italië, IJsland, Kazachstan, Kroatië, Letland, Liechtenstein, Litouwen, Luxemburg, Macedonië, Malta, Moldavië, Montenegro, Nederland, Noorwegen, Oekraïne, Oostenrijk, Polen, Portugal, Roemenië, Rusland, Servië, Slovakije, Slovenië, Spanje, Tsjechië, Turkije, Vaticaanstad, het Verenigd Koninkrijk, Zweden, Zwitserland, Wit Rusland.

Afbeelding 1: EHEA landen.

2.4 Van wie is het Bolognaproces?

Het Bolognaproces wordt aangestuurd door de ministers van onderwijs van de deelnemende landen. Tijdens de twee- tot driejaarlijkse ministeriële conferenties wordt de voortgang van het proces geëvalueerd en wordt vastgesteld wat de volgende stappen zullen zijn.

De dagelijkse aansturing van het Bolognaproces is in handen van de zogenaamde *Bologna Follow-up Group* (BFUG). Hierin zitten vertegenwoordigers - meestal ambtenaren van een onderwijsministerie - van de landen die deelnemen in het Bolognaproces. De Europese Commissie zelf is ook lid van de BFUG. De BFUG is verantwoordelijk voor het toezicht houden op de voortgang van het proces. Daarnaast bereidt de BFUG de ministeriële conferenties voor. Naast de deelnemende landen zijn ook andere organisaties vertegenwoordigd in de BFUG, als *consultative member* of als *partner*. De European University Association (EUA), European Associations of Institutions in Higher Education (EURASHE), European Student Union (ESU), European Association for Quality Assurance in Higher Education (ENQA) (samen de zogenaamde E4) en de Council of Europe zijn de meest vooraanstaande raadgevende organisaties.

De BFUG wordt ondersteund door het *Bologna Secretariat*. Dit secretariaat rouleert. Het is gevestigd in het land waarin de volgende ministeriële conferentie plaatsvindt. Op dit moment is dat Italië.

2.5 De ministeriële conferenties

De onderwijsministers van de landen die participeren in het Bolognaproces komen elke twee jaar bij elkaar om de voortgang van het proces te bespreken.

In 2001 kwamen de onderwijsministers in Praag voor het eerst weer samen na de ondertekening van de Bolognaverklaring. Daarna waren er gezamenlijke vergaderingen in Berlijn (2003), Bergen (2005), Londen (2007), Leuven/Louvain-la-Neuve (2009), Boedapest/Wenen (2010), Boekarest (2012), Yerevan (2015), en Parijs (2018). Voor november 2020 staat er een bijeenkomst gepland in Rome.

Elke vergadering wordt afgesloten met de ondertekening van een communiqué, genoemd naar de stad waarin de vergadering plaatsvindt. Daarin geven de ministers aan welke prioriteiten ze voor de komende jaren willen stellen. Op basis daarvan is steeds een werkplan voor twee of drie jaren opgesteld.

Een overzicht van de verklaringen die in de loop der jaren zijn ondertekend, kun je hier vinden:

<http://www.ehea.info/pid34363/ministerial-declarations-and-communiques.html>.

2.6 De voortgang van het Bolognaproces

Om de voortgang van het Bolognaproces te kunnen bepalen, worden voorafgaand aan de ministeriële conferentie voortgangsrapportages opgesteld. Dit gebeurde voor het eerst in 2005. Initieel lag de verantwoordelijkheid hiervoor bij de BFUG die de informatie opvroeg bij de nationale overheden. Toen bleek dat overheden de neiging vertoonden een (te) rooskleurig beeld te geven van de eigen inspanningen werd dit veranderd.

Sinds 2012 is de rapportage uitbesteed aan de Europese Commissie, en in het bijzonder aan de ondersteunende dienst Eurydice. De gedetailleerde en betrouwbare rapporten worden uitgebracht onder de titel: *The European Higher Education Area in 20...: Bologna Process Implementation Report*. Het jongste rapport is van 2018. Naast de officiële rapporten hebben ook de EUA onder de titel *TRENDS* en ESU, onder de titel *Bologna with student eyes* hun analyse op de voortgang van het proces gepubliceerd.

3 Invoering van een gemeenschappelijke gradenstructuur

Een van de doelstellingen van het Bolognaproces is om in alle deelnemende landen het hoger onderwijs te organiseren op basis van vergelijkbare cycli die elk leiden tot een internationaal herkenbare graad. In eerste instantie richtte het Bolognaproces zich op de bachelor- en mastercyclus. In 2003 werd een derde cyclus bij het proces betrokken: het doctoraat.

De belangrijkste reden voor deze harmonisatie van de gradenstructuur is de wens om de verschillende nationale systemen beter op elkaar te laten aansluiten en de eindkwalificaties beter met elkaar te kunnen vergelijken. De verwachting is dat dit de mobiliteit van studenten en afgestudeerden zal bevorderen en dat het de aansluiting bij de arbeidsmarkt zal verbeteren.

3.1 De drie cycli

In het kader van het Bolognaproces werd de afspraak gemaakt om het hoger onderwijs te organiseren op basis van drie cycli: bachelor, master en doctoraat. Deze staan nu ook bekend als de niveaus 6, 7 en 8 van het European Qualifications Framework en ons Nederlandse kwalificatieraamwerk. In hoofdstuk 3 zullen we hier meer over vertellen.

- **Bachelor**

De eerste cyclus heeft een studielast van 180 ECTS-credits in het wetenschappelijk onderwijs (3 jaar) en 240 ECTS-credits in het hoger beroepsonderwijs (4 jaar). Deze cyclus leidt tot de graad van bachelor en bereidt studenten voor op de uitstroom naar de arbeidsmarkt of op een vervolgopleiding op masterniveau.

- **Master**

De tweede cyclus heeft over het algemeen een studielast van 60 tot 120 ECTS-credits – zowel in het hbo als in het wo – en duurt dus een tot twee jaar. Hierop zijn uitzonderingen mogelijk waardoor een masteropleiding een langere duur heeft. In de gezondheidszorg bijvoorbeeld zijn er masteropleidingen van 180 of 240 ECTS-credits.

- **Doctoraat**

De derde cyclus leidt tot de wetenschappelijke graad doctor of phd. Aan de derde cyclus worden meestal geen ECTS-credits gekoppeld. Het gaat om het zelfstandig uitvoeren van onderzoek dat wordt vastgelegd in een proefschrift. Tijdens de cyclus wordt het onderzoek soms gecombineerd met een onderwijsprogramma.

3.2 De korte cyclus

In 2006-2007 begonnen de eerste pilots met zogenoemde Associate degree programma's. Dit waren korte programma's van minimaal 120 ECTS-credits, EQF-niveau 5, binnen de eerste cyclus van het hoger beroepsonderwijs.

Door een helder profiel, een grotere massa en versterkte arbeidsmarkt-relevantie, is het streven de Ad-opleiding beter zichtbaar te maken voor studenten en werkgevers.

3.3 Invoering in Nederland

In Nederland werd in 2001 een wetsvoorstel aangenomen over de invoering van de bachelor-masterstructuur in het hoger onderwijs. De Nederlandse hogescholen en universiteiten zijn vanaf het studiejaar 2002/2003 overgegaan op 'de BaMa-structuur'. Een complicerende factor hierbij is het binaire stelsel: naast universiteiten bestaan er immers ook instellingen voor hoger beroepsonderwijs. Dit binaire stelsel bleef in Nederland ook na de invoering van de BaMa-structuur gehandhaafd. Dit had tot gevolg dat er twee verschillende types opleidingen ontstonden, zowel of bachelor- als op master-niveau.

Voor toelating tot een bacheloropleiding aan een universiteit moet een student minimaal een vwo-diploma hebben behaald of het propedeusediploma van een hbo-bacheloropleiding. De universitaire bacheloropleiding omvat 180 ECTS-credits en duurt drie jaar. Een bacheloropleiding aan een hogeschool kan worden gevolgd na een afgeronde havo- of vwo-opleiding, of na een afgeronde opleiding in het middelbaar beroepsonderwijs (mbo). De bacheloropleiding aan hogescholen omvat daarom 240 ECTS-credits en duurt vier jaar. Sinds enkele jaren ontwikkelen hogescholen ook driejarige bacheloropleidingen (180 ECTS-credits), speciaal gericht op instromers met een vwo-diploma.

Zowel hogescholen als universiteiten bieden masteropleidingen aan. De masteropleidingen van de hogescholen zijn doorgaans beroepsgericht. De masteropleidingen van de universiteiten hebben meestal een meer academisch karakter. In principe hebben studenten die een bacheloropleiding hebben afgerond toegang tot een masteropleiding in hetzelfde vakgebied. Daar zijn wel wat uitzonderingen op. Studenten die een bachelor op het hbo hebben behaald, moeten soms eerst een schakelprogramma volgen voordat ze een universitaire masteropleiding mogen volgen.

Over de derde cyclus, het doctoraat, kunnen we kort zijn: het Bolognaproces heeft hier nog weinig invloed op gehad.

En dan is er nog het Associate degree (Ad). In Nederland werd dit per 1 september 2013 ingevoerd. Ad programma's maakten in eerste instantie deel uit van hbo-bacheloropleidingen. Sinds 1 januari 2018 zijn het zelfstandige opleidingen. In toenemende mate zie we bij de Ad-opleidingen een samenwerking tussen een hbo-instelling en ROC, waarbij beide instellingen een deel van het programma aanbieden. De betrokken hbo-instelling is in zo'n geval eindverantwoordelijk voor de opleiding.

3.4 Graden en titels

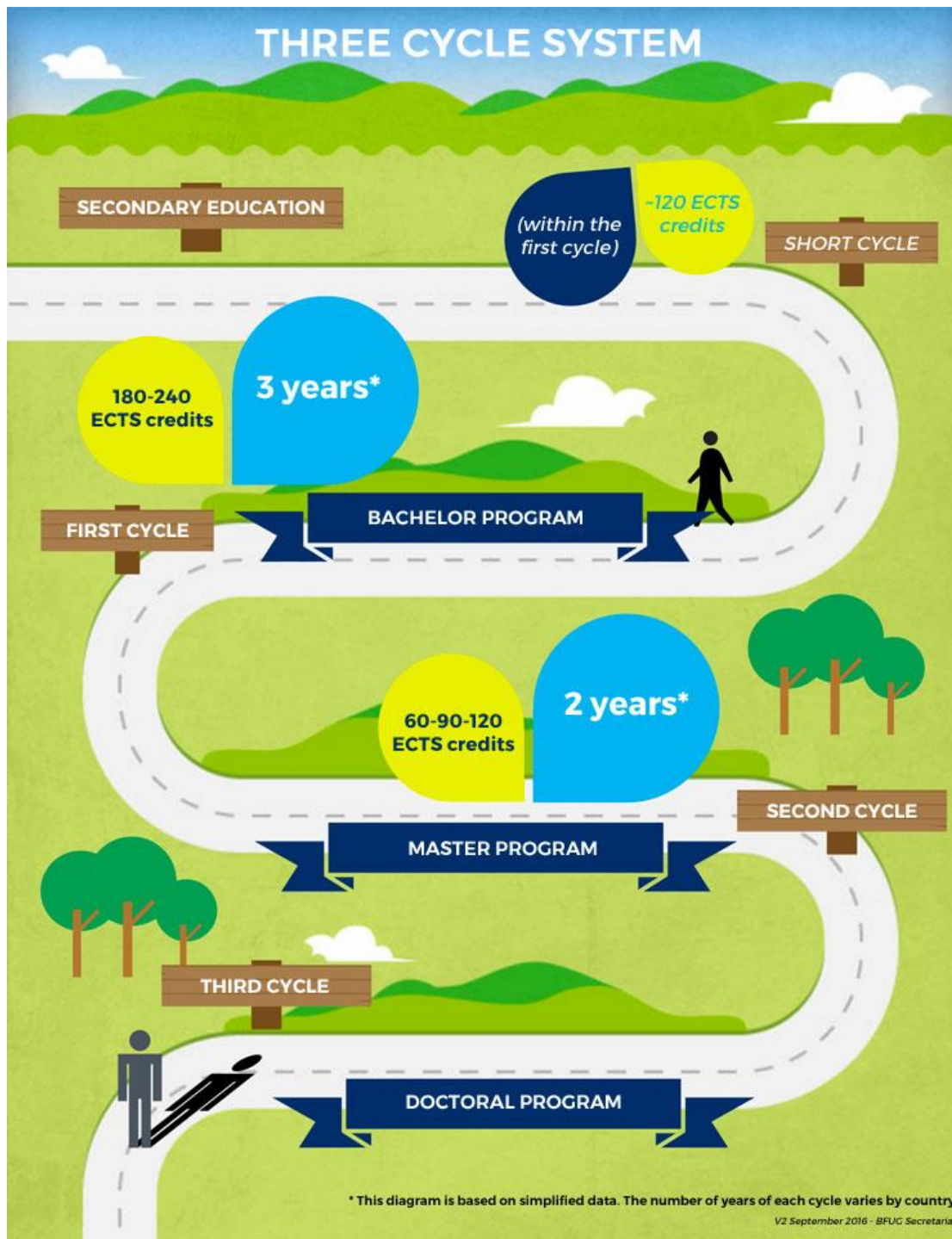
Het succesvol afronden van een bachelor of masteropleiding leidt tot een diploma waaraan een graad is verbonden. In Nederland is er geen onderscheid in graden tussen het wo en het hbo. Wel verschillen de graad-toevoegingen. In het wo gaat het om graden met de toevoeging 'of Arts' of 'of Science'. In december 2018 is de toevoeging 'of Laws' geïntroduceerd. In het hbo werkt het anders. Oorspronkelijk mocht een hbo-graad alleen een (Engelstalige) opleiding gerelateerde toevoeging krijgen, zoals 'Bachelor in Social Work' of 'Master in Special Education'. Per september 2013 is de titulatuur van hbo-afgestudeerden gewijzigd. Er is per domein bepaald welke toevoegingen aan de graad mogelijk zijn. Het gaat dan om 'of Arts', 'of Science', 'of Laws', 'of Business Administration', 'of Social Work', 'of Education' of 'of Arts'. De Ad-graad heeft geen toevoeging.

Bij het verlenen van een graad, komt het recht op het voeren van een titel. Hier is ook een verschil tussen hbo en wo. Bij hbo-graden gaat het om 'ing' en 'bc', bij wo om 'drs', 'ir', en 'mr'. Voor meer informatie, zie: [Regeling titulatuur hoger onderwijs](#)

3.5 Invoering in andere landen

De invoering van de drie-cycli structuur verloopt niet in alle landen even voorspoedig. Nationale tradities en belangen blijken in veel landen een aanzienlijk obstakel bij het doorvoeren van een geheel nieuwe gradenstructuur. Hoewel de drie-cycli structuur formeel in alle landen is ingevoerd, valt er nog wel een een slag te slaan. Zo bestaan er bijvoorbeeld in diverse landen nog steeds geïntegreerde masterprogramma's: programma's die leiden tot een mastergraad, zonder dat er uitstroom op bachelor niveau is. Dit is niet in lijn met de afspraken in het Bologna proces.

Zie *The European Higher Education Area in 2018: Bologna Process Implementation Report* voor een gedetailleerd overzicht en meer informatie.

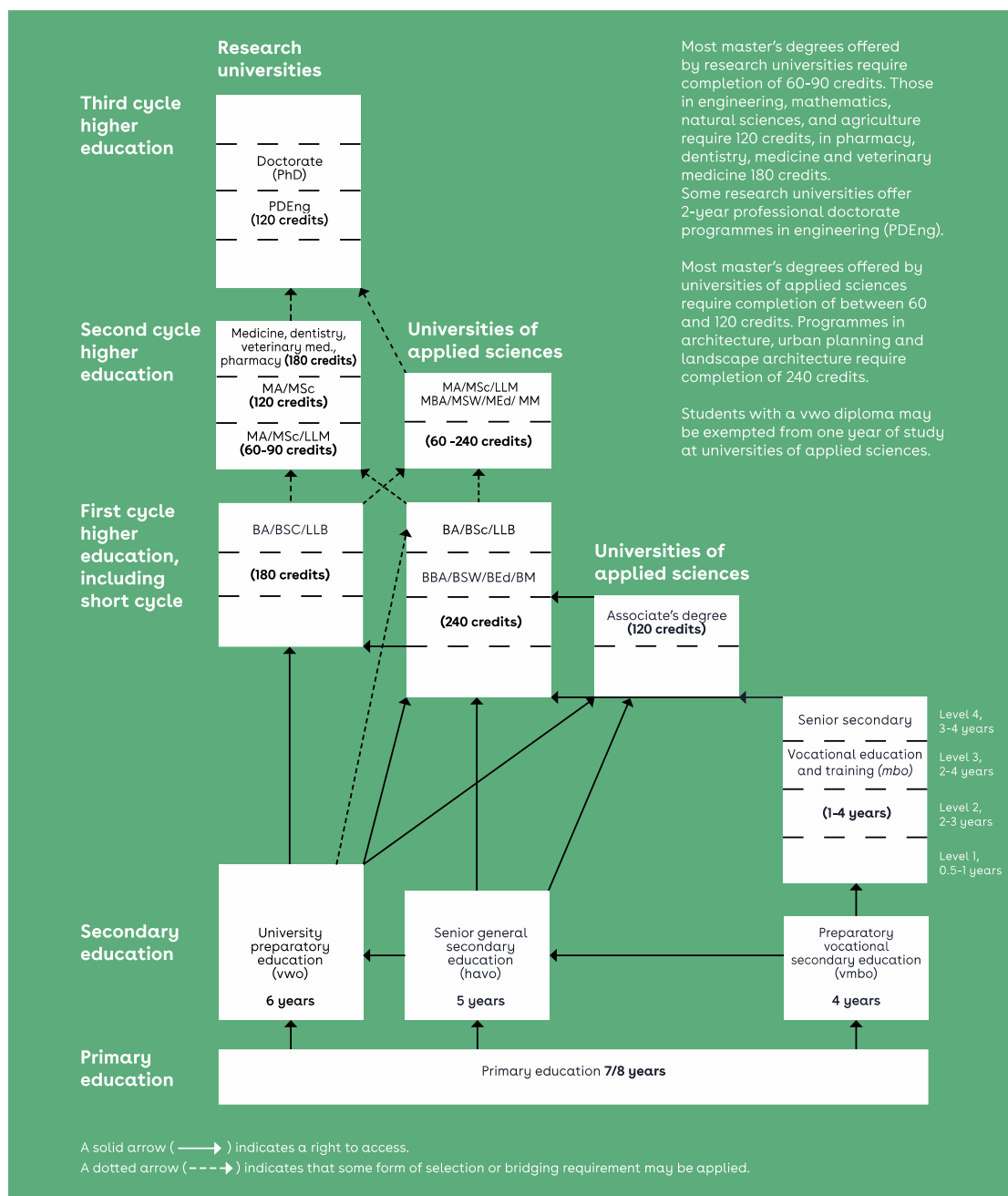
Afbeelding 2: De drie cycli.

Update February 2018

The Dutch education system

The higher education system in the Netherlands is based on a three-cycle degree system, consisting of a bachelor, master and PhD. Two types of programmes are offered: research-oriented degree programmes offered by research universities, and professional higher education programmes offered by universities of applied sciences.

Nuffic
meet the world

Afbeelding 3: Het Nederlands onderwijssysteem.

4 Kwalificatieraamwerken

Met het invoeren van een gemeenschappelijke gradenstructuur, ontstond behoefte aan inzicht in vergelijkbaarheid van kwalificaties. Hoe verhoudt een opleiding zich ten opzichte van een andere? Wanneer kunnen lerenden van de ene opleiding doorstromen naar de andere?

Een kwalificatieraamwerk is een schematisch overzicht van eindniveaus die door leerlingen, studenten en andere lerenden kunnen worden behaald.

We maken daarbij onderscheid tussen kwalificatieraamwerken op Europees niveau en op landelijk niveau.

4.1 Kwalificatieraamwerken op Europees niveau

- **Framework of Qualifications for the European Higher Education Area (QF-EHEA)**

In 2005 werd tijdens de ministeriële conferentie in Bergen het *Framework of Qualifications for the European Higher Education Area (QF-EHEA)* vastgesteld. Dit raamwerk omvat de kwalificaties die binnen het hoger onderwijs vallen: eerste cyclus (bachelor), tweede cyclus (master), derde cyclus (doctoraat), en ook de korte cyclus (Associate degree). Deze kwalificaties worden beschreven op basis van generieke leeruitkomsten en het aantal ECTS-credits dat aan de kwalificaties gekoppeld is (m.u.v. de derde cyclus).

Een voorbeeld ter illustratie. Bij het behalen van een bachelor diploma, heeft de student aangetoond over onder andere de volgende vaardigheden te beschikken:

- [student has] demonstrated knowledge and understanding in a field of study that builds upon [their] general secondary education, and is typically at a level that, whilst supported by advanced textbooks, includes some aspects that will be informed by knowledge of the forefront of their field of study;
- [student is able to] communicate information, ideas, problems and solutions to both specialist and non-specialist audiences;
- Etc.

Het QF-EHEA beperkt zich tot het hoger onderwijs. Al snel werd duidelijk dat het belangrijk was om de kwalificaties van de complete onderwijscyclus in een raamwerk vast te leggen. Immers, zonder de beschrijving van de andere niveaus, blijven er nog veel vragen over doorstroming van lerenden. Dit leidde tot het European Qualifications Framework for lifelong learning.

- **European Qualifications Framework for lifelong learning**

In 2008 werd het kwalificatieraamwerk opgesteld dat nu leidend is op Europees niveau. Het gaat om het *European Qualifications Framework for lifelong learning (EQF)* dat is vastgesteld door het Europees Parlement.

Dit raamwerk omvat alle opleidingsniveaus, van het basisonderwijs tot en met het hoger onderwijs. Het EQF onderscheidt acht niveaus, waarvan de laatste drie (6, 7 en 8) overeenkomen met de niveaus in het QF-EHEA.

Kwalificatieraamwerken voor vakgebieden

Ook op het niveau van vakgebieden zijn kwalificatieraamwerken ontwikkeld, zowel nationaal als internationaal. Toonaangevende internationale referentieraamwerken zijn ontwikkeld door internationale groepen van vakexperts in het kader van het TUNING initiatief. *TUNING Educational Structures in Europe* startte als project in 2000 en heeft zich ontwikkeld tot een benadering voor het herontwerpen en ontwikkelen van curricula ten behoeve van implementatie van *student centered learning*. In het meest recente TUNING project *Measuring and Comparing Achievements of Learning Outcomes in Higher Education in Europe* (CALOHEE) zijn de uitgangspunten van de QF-EHEA en het EQF gecombineerd. De TUNING projecten worden gesteund door de Europese Commissie. Daarnaast bestaan er nationale referentie raamwerken. Een goed voorbeeld zijn de zogenaamde *Benchmark statements* ontwikkeld door de Quality Assurance Agency van Groot-Brittannië. Dit is te vergelijken met de landelijke opleidingsprofielen zoals die in Nederland in het hbo worden gebruikt.

4.2 Kwalificatieraamwerken op nationaal niveau

In 2005 werd tijdens de ministeriele conferentie niet alleen het QF-EHEA vastgesteld, ook zegden de onderwijsministers van de Bolognalanden toe elk voor hun eigen land een nationaal kwalificatieraamwerk (NQF) te zullen ontwikkelen.

Deze NQF's geven een beeld van de onderwijskwalificaties die in een bepaald land bestaan. Om de internationale vergelijkbaarheid mogelijk te maken, worden de kwalificaties in een NQF afgezet tegen het EQF. Het is aan de individuele landen om te bepalen op welke schaal de nationale onderwijsorganisatie wordt ingedeeld mits er een vertaling naar de 8 EQF schalen zichtbaar is.

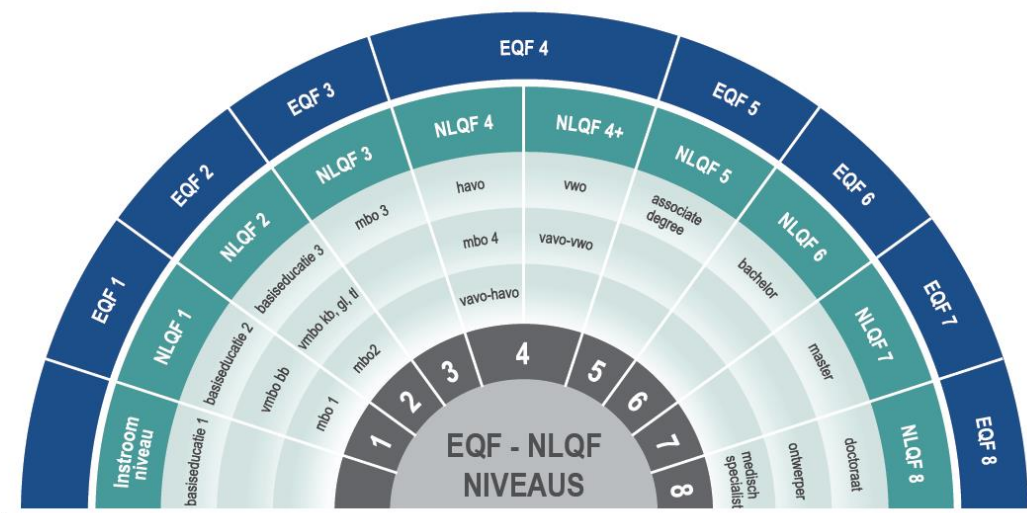
Het ontwikkelen en vaststellen van een NQF is doorgaans een langdurig proces, omdat vele *stakeholders* het over de inhoud eens moeten worden. De landelijke vaststelling gebeurt na een toetsing door een internationaal team van deskundigen. Inmiddels is in de meeste Bolognalanden het proces afgerond of op z'n minst in gang gezet.

4.3 De stand van zaken in Nederland: het NLQF

Het Nederlands Kwalificatieraamwerk (NLQF) is vastgesteld in 2011. Alle door de overheid gereguleerde kwalificaties zijn ingeschaald op een NLQF-niveau. Om de vergelijking van het NLQF met het EQF gemakkelijk te maken, is er voor gekozen om in het NLQF ook te werken met 8 niveaus.

De afbeelding hieronder geeft een schematisch overzicht van de kwalificaties in het NLQF. Sinds 2012 kunnen ook opleidings- en scholingsaanbieders uit de private sector zich in laten schalen. Deze inschaling gebeurt door het Nationaal Coördinatiepunt NLQF.

Schematisch overzicht generieke inschaling in NLQF en EQF van door de overheid gereguleerde kwalificaties.

Afbeelding 4: NLQF overzicht.

4.4 Het nut van kwalificatieraamwerken

Een kwalificatieraamwerk maakt het mogelijk om de niveaus van kwalificaties te vergelijken, of het nu gaat om kwalificaties die door een publieke of private opleidingsaanbieder zijn afgegeven. Zo kan bijvoorbeeld het eindniveau van iemand die een secretaresseopleiding aan een erkende mbo-instelling heeft afgesloten met behulp van het NLQF worden vergeleken met het werk- en denkniveau van iemand na afronding van een opleiding voor secretaresse van een private aanbieder.

Door koppeling van het nationale kwalificatieraamwerk aan het EQF, kunnen kwalificaties uit alle Europese landen met elkaar vergeleken worden. Iemand met een afgeronde Nederlandse secretaresseopleiding kan zo in Spanje laten zien op welk NLQF en EQF-niveau zij/hij is gekwalificeerd. Maar het werkt ook andersom. Iemand die in Estland een ICT-opleiding heeft afgerond kan met behulp van het NQF van Estland en het EQF aantonen wat zijn kwalificatie waard is in Nederland. Dit verhoogt de kansen van werknemers op de Europese arbeidsmarkt en helpt werkgevers om gekwalificeerde medewerkers te vinden buiten het eigen land.

Maar een NQF is niet alleen nuttig in internationaal verband. Ook binnen een land heeft het een belangrijke functie. Een NQF geeft inzicht in het werk- en denkniveau dat iemand met een afgeronde kwalificaties heeft. Dat maakt het gemakkelijker om een goede keuze voor een vervolgopleiding te maken en toegelaten te worden.

5 De instrumenten van het Bolognaproces

Komen tot één hoger onderwijsruimte, hoe doe je dat? Naast de invoering van de drie cycli en het ontwerpen van kwalificatieraamwerken, zijn er verschillende instrumenten om mobiliteit binnen Europa te faciliteren. De twee belangrijkste instrumenten van het Bolognaproces zijn het European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS) en het Diplomasupplement (DS).

5.1 ECTS

Het European Credit Transfer and Accumulation System, kortweg ECTS, is een systeem dat erop gericht is om het onderwijs op studentgeoriënteerde wijze te organiseren en de transparantie van het hoger onderwijsaanbod te verhogen en de doorstroming van studenten te bevorderen.

ECTS is een systeem dat is bedoeld:

- om het ontwikkelen en aanbieden van hoger onderwijsprogramma's waarin het leren van de student centraal staat (*student-centred learning*) te ondersteunen;
- om het hoger onderwijs op een meer transparante wijze te beschrijven, door het definiëren van de leeruitkomsten van opleidingen als geheel, en van de leereenheden waaruit een opleiding bestaat;
- om het gemakkelijker te maken dat studenten op verschillende plaatsen (in binnen- en buitenland) studeren en behaalde studiepunten (ECTS-credits) erkend krijgen.

De eerste bouwstenen van ECTS werden gelegd in 1989, in het kader van het Europese mobiliteitsprogramma Erasmus dat in 1987 van start was gegaan. Al snel werd duidelijk dat een meer uniforme structuur van het Europese hoger onderwijs mobiliteit van studenten en docenten zou bevorderen. ECTS was er dus in eerste instantie op gericht om de uitwisseling van studenten en docenten beter te laten verlopen.

Toen in 1999 het Bolognaproces van start ging, was ECTS inmiddels zodanig ingeburgerd, dat de brede invoering van het systeem tot een van de hoofddoelstellingen van het proces werd benoemd. De toepassing van ECTS is belangrijk voor de kwaliteit van het onderwijs. Het systeem wordt in detail uitgelegd in de ECTS Users' Guide (2015).

5.2 ECTS-onderdelen

- **ECTS-credits**

ECTS-credits zijn gebaseerd op de werkbelasting van de student en diens gerealiseerde leeruitkomsten. Aan een voltijds studiejaar worden 60 ECTS-credits toegekend; 1 ECTS-credit staat voor 25 tot 30 uren werkbelasting. De in Nederland veel gehanteerde term European Credit (EC) wordt niet gebruikt binnen ECTS. In veel landen zal dan ook de term EC niet worden herkend. Het is beter om te spreken van ECTS-credit.

In de Nederlandse Wet op het hoger onderwijs (WHW) is vastgelegd dat een studiejaar 1680 uur omvat; 1 ECTS-credit staat daarom voor 28 uur werkbelasting. In een aantal Bolognalanden is, net als in Nederland, op nationaal niveau vastgelegd welke werkbelasting bij 1 ECTS-credit hoort. Dit is lang niet overal 28 uur. In Oostenrijk en Italië staat 1 ECTS-credit bijvoorbeeld voor een studiebelasting van 25 uur, in Finland 27 en in Hongarije en Duitsland bijvoorbeeld 30 uur. In sommige Bolognalanden zijn er geen nationale afspraken; hier wordt het overgelaten aan de individuele hoger onderwijsinstellingen.

In het Verenigd Koninkrijk wordt geen gebruik gemaakt van ECTS, maar van CATS (Credit Accumulation and Transfer System). Dit systeem is gebaseerd op 120 credits voor een voltijds studiejaar. 1 ECTS-credit staat dus in theorie gelijk aan 2 CATS-credits. De praktijk is echter anders. Omdat 1 CATS-credit slechts voor 10 uur werkbelasting staat.

In het merendeel van de landen buiten Europa, wordt wel gebruik gemaakt van studiepunten, maar die zijn meestal gebaseerd op contacturen en niet op werkbelasting. Het vergelijken en omrekenen van studiepunten is daardoor niet eenvoudig.

- **ECTS Course Catalogue**

De ECTS Course Catalogue is een onderwijscatalogus die het totale onderwijsaanbod van een hoger onderwijsinstelling omvat. Het biedt informatie op drie verschillende niveaus:

- informatie over de instelling,
- informatie over alle opleidingen die een instelling aanbiedt,
- informatie over alle individuele leereenheden (*learning units*), waaruit opleidingen zijn opgebouwd.

Deze catalogus dient online beschikbaar te zijn en vormt daarmee een belangrijk instrument om (inter)nationale studenten te informeren over het onderwijsaanbod van een instelling. Het is daarnaast ook een belangrijke informatiebron voor decanen van middelbare scholen, ingeschreven studenten, (toekomstige) werkgevers van (ex-) studenten en andere betrokkenen.

In de ECTS Users' Guide staan gedetailleerde richtlijnen over welke informatie in de ECTS Course Catalogue dient te worden opgenomen. Daarnaast is er een brochure beschikbaar die de vertaalslag heeft gemaakt van de Europese richtlijn naar het Nederlandse hoger onderwijs. Twee punten zijn van bijzonder belang; deze zullen we hier toelichten.

1. Toegankelijkheid van informatie

De ECTS Course Catalogue hoort op de website van een instelling, zodat die voor iedereen is in te zien. Vaak kiezen instellingen ervoor om alleen algemene informatie en informatie over de opleidingen online te publiceren, terwijl informatie over de leereenheden op een afgeschermd deel van de website staat. In het kader van het Bolognaproces zijn echter afspraken gemaakt over het transparant maken

van het onderwijsaanbod. Dit betekent dat ook informatie over onderwijseenheden vrij toegankelijk hoort te zijn.

2. Taal

De informatie in de ECTS Course Catalogue wordt minimaal aangeboden in een *widely-spoken language*. Voor een Nederlandse hoger onderwijsinstelling betekent dit dat informatie niet alleen in het Nederlands beschikbaar is, maar ook in het Engels. Dit geldt niet alleen voor de algemene informatie over de instelling, maar ook voor informatie over de opleidingen en de leereenheden.

Ook dit kan een punt van discussie zijn, omdat niet iedereen het zinvol vindt om informatie over onderwijs dat in het Nederlands wordt gegeven ook in het Engels beschikbaar te maken. De ECTS Course Catalogue is echter niet alleen bedoeld als informatiebron voor (aankomende) studenten, maar voor een bredere doelgroep. Het past bij de Bologna-afspraken over transparantie binnen het hoger onderwijs om informatie ook in het Engels te geven.

• ECTS Grading Table

De ECTS Grading Table is een integraal onderdeel van ECTS. Een ECTS Grading Table biedt een overzicht van de statistische verdeling van met een voldoende afgeronde studieresultaten. Deze worden berekend aan de hand van behaalde studieresultaten van studenten in een bepaald vakgebied, in een bepaalde periode.

Het doel van de ECTS Grading Table is om inzicht te bieden in de cijfercultuur van een land, een instelling, of een opleiding. Het is voor Nederland een belangrijk instrument omdat Nederland een behouden cijfercultuur kent.

In Nederland worden cijfers toegekend op een schaal van 1 tot 10. Daar wordt dikwijls de volgende uitleg bij gegeven:

10	uitstekend
9	zeer goed
8	goed
7	ruim voldoende
6	voldoende
5	twijfelachtig/zwak
4	onvoldoende
3	zeer onvoldoende
2	slecht
1	zeer slecht

Wat deze tabel niet laat zien is hoe vaak deze cijfers worden gegeven. Statistische analyses leren dat de cijfers 1 en 2 en de cijfers 9 en 10 niet bijzonder vaak worden gegeven. Dit geeft dus aan dat we in Nederland slechts een beperkt deel van de cijfers die we kennen daadwerkelijk gebruiken. Dit wordt duidelijk als een instelling ECTS Grading Tables gaat maken.

Een ECTS Grading Table geeft namelijk aan welk percentage van een bepaalde groep studenten een bepaald (voldoende) cijfer heeft gekregen. Bijvoorbeeld:

The following is an illustrative example of a grading table:

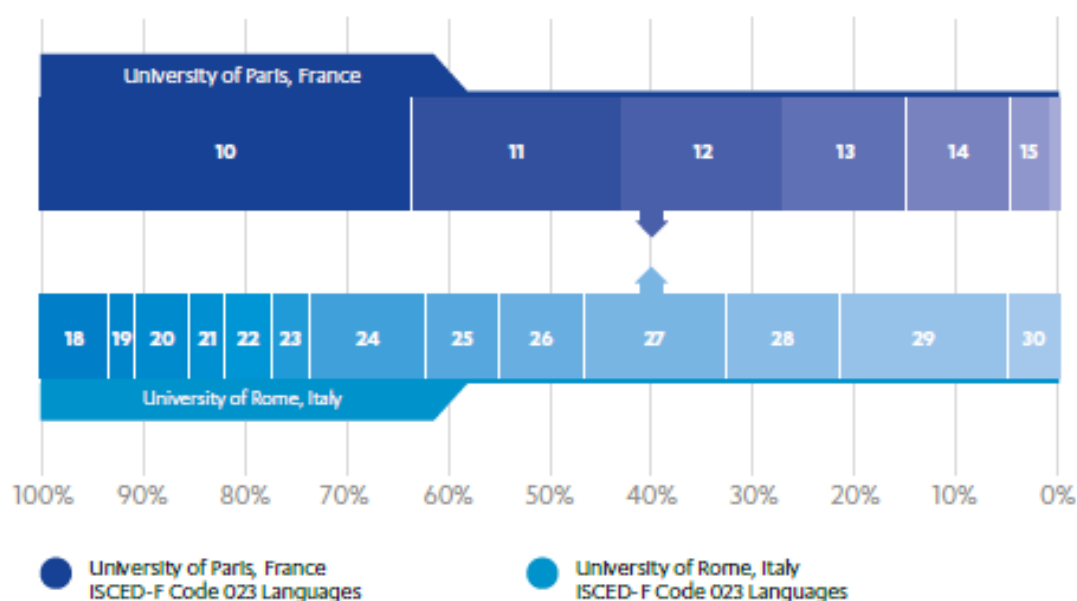
Grades used in institution (from highest to lowest passing grade)*	Number of passing grades awarded to the reference group	Percentage of each grade with respect to the total passing grades awarded	Cumulative percentage of passing grades awarded
10	50	5%	5%
9	100	10%	15%
8	350	35%	50%
7	300	30%	80%
6	200	20%	100%
Total:	1,000	100%	

Afbeelding 5: Voorbeeld van een ECTS Grading Table.

Toepassing

De ECTS Grading Table is niet alleen een instrument waarmee een student de waarde van zijn cijfers kan laten zien. Hiermee kunnen instellingen ook de cijfers die studenten bij een andere instelling hebben behaald op een onderbouwde manier omzetten naar een cijfer van de eigen instelling.

Het voorbeeld hieronder laat zien dat een student die het cijfer 12 heeft behaald tijdens een studieperiode aan een Franse universiteit, op zijn thuisinstelling in Italië het cijfer 27 verdient te krijgen.

Afbeelding 6: Voorbeeld van toepassing van conversion via twee Grading Tables.

Om een dergelijke vergelijking te kunnen maken is het noodzakelijk dat de partnerinstellingen die studenten uitwisselen allebei ECTS Grading Tables hebben opgesteld.

Egracons

Het project Egracons heeft een *web-based tool for grade conversion* ontwikkeld. Instellingen kunnen hun Grading Tables uploaden en via de Egracons *tool* de omrekening uitvoeren.

- **ECTS en ECVET**

Hoe gaat dit in het middelbaar beroepsonderwijs? Waar ECTS is ontwikkeld voor en wordt gebruikt binnen het hoger onderwijs, gebruikt het mbo ECVET. ECVET staat voor European Credit System for Vocational Education and Training. Het is in 2009 ontwikkeld als een Europees systeem voor erkenning van elders behaalde leerresultaten in het beroepsonderwijs.

ECVET is binnen het Europese beroepsonderwijs een veelgebruikte systematiek in de uitwisseling van leerlingen voor studieperiodes of stages. Instellingen voor (lager en middelbaar) beroepsonderwijs gebruiken in toenemende mate daarvoor de leerovereenkomst (*learning agreement*) en het *personal transcript*, waarin de behaalde leeruitkomsten zijn vastgelegd.

ECVET kent ook een puntensysteem, de zogenaamde ECVET-points. Met behulp van ECVET-points wordt het relatieve belang van bepaalde leeruitkomsten binnen een opleiding weergegeven. De ECVET-points worden echter binnen het middelbaar beroepsonderwijs weinig gebruikt.

5.3 Diplomasupplement

Een tweede instrument van het Bolognaproces is het diplomasupplement. De onderwijsministers van de Bolognalanden hebben afgesproken dat afgestudeerden niet alleen een getuigschrift krijgen, maar ook een diplomasupplement (DS). Het gaat dus om het uitgeven van een extra document dat erop is gericht om het behaalde diploma te contextualiseren. Let ook hier op de terminologie: DS is de enige juiste aanduiding, en dus niet bijvoorbeeld IDS wat ook wel wordt gebruikt.

De Europese Commissie, de Raad van Europa en UNESCO/CEPES hebben voor het diplomasupplement een model ontwikkeld. Volgens dit model bestaat een diplomasupplement uit acht onderdelen, die elk bestaan uit een aantal subonderdelen. Instellingen mogen hun diplomasupplement zelf vormgeven, maar moeten de volgorde van de (sub)onderdelen, de formulering daarvan en de daarbij behorende nummering handhaven. De 'vaste' volgorde van de onderdelen en subonderdelen is van belang om het voor de gebruikers zo gemakkelijk mogelijk te maken om diplomasupplementen van verschillende afgestudeerden te vergelijken. Het diplomasupplement dient automatisch en kosteloos te worden verstrekt.

In Nederland is het DS verankerd in de Wet op het hoger onderwijs. Volgens de WHW zijn alle hoger onderwijsinstellingen verplicht aan hun afgestudeerden, naast het getuigschrift, een diplomasupplement te geven.

6 Kwaliteitszorg

Een van de doelstellingen van het Bolognaproces is het verbeteren en het waarborgen van de kwaliteit van het hoger onderwijs EHEA. Naast de meer technische stappen als het harmoniseren van de gradenstructuur en het opstellen van kwalificatieraamwerken, is een gedeeld kader voor kwaliteitszorg in het hoger onderwijs van belang.

Toen de Bolognaverklaring in 1999 werd ondertekend, bestond er in veel deelnemende landen nog geen kwaliteitszorgsysteem voor het hoger onderwijs. Het eerste moment waarop kwaliteitszorg op de Europese agenda kwam, was in 2003. In het Berlin Communiqué werd toen door de onderwijsministers van de Bolognalanden onderschreven dat de primaire verantwoordelijkheid voor de kwaliteit van het hoger onderwijs bij de instellingen zelf ligt. Via nationale wetgeving kan een minister invloed uitoefenen op hoe hoger onderwijsinstellingen die verantwoordelijkheid waarmaken.

6.1 Richtlijnen in het kader van het Bolognaproces

In 2005 werden tijdens de ministeriële conferentie in Bergen de *European Standards and Guidelines for Quality Assurance (ESG)* vastgesteld. In dit document zijn de Europese afspraken vastgelegd over de manier waarop hoger onderwijsinstellingen de kwaliteitszorg moeten organiseren. Daarnaast staan er ook richtlijnen in voor de externe kwaliteitszorg door nationale en internationale kwaliteitszorgorganisaties, zoals bijvoorbeeld de NVAO. In 2015 zijn deze richtlijnen geactualiseerd.

In 2008 werd het *European Quality Assurance Register (EQAR) for higher education* opgericht. In dit register worden kwaliteitszorgorganisaties opgenomen die volgens onafhankelijke experts voldoen aan de eisen die in de ESG zijn beschreven.

Een volgende stap werd genomen in 2015 tijdens de ministeriële conferentie in Yerevan. Toen werd de *European Approach for Quality Assurance of Joint Programmes in the EHEA* vastgesteld. Deze Europese aanpak onderstreept het belang van intensieve samenwerking tussen hoger onderwijsinstellingen door het ontwikkelen en aanbieden van *joint programmes* in Europa. De meest vergaande vorm van een *joint programme* leidt tot een gemeenschappelijk diploma, ook wel een *joint degree* genoemd. De *European Approach* maakt het mogelijk op Europees niveau joint programmes te laten accrediten.

6.2 Nationale verschillen

Ondanks de afspraken op Europees niveau, zijn er op het gebied van kwaliteitszorg verschillen tussen de Bolognalanden. In veel landen in Europa, zoals bv. Finland, het Verenigd Koninkrijk en Spanje, vindt accreditatie plaats op het niveau van de hoger onderwijsinstelling als geheel. Een hoger onderwijsinstelling die in die landen is geaccrediteerd, is zelf verantwoordelijk voor de kwaliteit van alle opleidingen die worden aangeboden. Er is geen sprake van accreditaties op het niveau van bijvoorbeeld de opleiding. Dat is in Nederland wel het geval..

Afbeelding 7: Het belang van kwaliteitszorg.

6.3 De stand van zaken in Nederland

Op basis van de ESG heeft de Nederlands-Vlaamse Accreditatieorganisatie (NVAO) de Nederlandse kwaliteitskaders ontwikkeld. Ze actualiseert deze geregeld: op dit moment is het kader van 2018 van kracht. Het *Beoordelingskader accreditatiestelsel hoger onderwijs Nederland 2018* onderscheidt de accreditatie van nieuwe en bestaande opleidingen.

Indien een hoger onderwijsinstelling een nieuwe opleiding wil starten, moet deze vooraf worden geaccrediteerd. Dit gaat via een toets nieuwe opleiding (TNO). Hoger onderwijsinstellingen kunnen alleen bekostiging krijgen na een positief besluit op de TNO. Een opleidingsaccreditering moet elke zes jaar worden vernieuwd.

Naast de opleidingsaccreditaties kunnen hoger onderwijsinstellingen sinds 2011 deelnemen aan een instellingstoets kwaliteitszorg (ITK). Dit is een periodieke, externe en onafhankelijke beoordeling van de interne kwaliteitszorg van een instelling. Deelname aan de ITK is niet verplicht, maar een instelling die een positief oordeel op de toets krijgt, heeft daarvan voordelen bij de accreditatie van individuele opleidingen. De meeste hoger onderwijsinstellingen streven er daarom naar om een ITK te doorlopen.

De NVAO is de organisatie die in Nederland zowel de opleidingsaccreditering als de ITK uitvoert.

7 Erkenning

Voor het bevorderen van internationale mobiliteit, of het nu om uitwisseling gaat, om doorstroming of om aansluiting op de arbeidsmarkt, is het van belang dat landen elkaars diploma's erkennen. De erkenning van kwalificaties die in het buitenland zijn behaald, is een belangrijk streven binnen de European Higher Education Area. De EHEA kan alleen een open onderwijsruimte zijn, wanneer behaalde kwalificaties op een transparante en betrouwbare manier worden beoordeeld en erkend. Hoe gaat dit proces in zijn werk? Wat is de stand van zaken op dit moment? Opnieuw was er om mee te beginnen een verdrag: de Lissabon Erkenningsconventie.

7.1 Lissabon Erkenningsconventie

De totstandkoming van de Lissabon Erkenningsconventie (*Lisbon Recognition Convention*) in 2007 was een belangrijke stap om de erkenning van kwalificaties te verbeteren. Het is een internationaal juridisch raamwerk dat is opgesteld door de Raad van Europa en UNESCO en is inmiddels ondertekend en geratificeerd door bijna alle Europese landen en een aantal andere landen, waaronder Australië, Canada en Nieuw-Zeeland.

De conventie stelt dat een diploma dat in een van de ondertekenende landen toegang geeft tot hoger onderwijs, ook in de andere landen toegang geeft tot hoger onderwijs. Voor alle aankomende studenten gelden dezelfde voorwaarden. Alleen als er een substantieel verschil kan worden aangetoond, mag toegang worden geweigerd.

De conventie heeft ook tot doel om de toegang tot de internationale arbeidsmarkt te verbeteren. Werknemers die in het bezit zijn van een kwalificatie die het mogelijk maakt om een bepaald beroep uit te oefenen in eigen land, moeten met deze kwalificatie ook in andere landen die mogelijkheid hebben.

7.2 ENIC-NARIC

Er zijn twee netwerken die een belangrijke rol spelen in de erkenning van kwalificaties: het *European Network of Information Centres (ENIC)* en het *NARIC Network (National Academic Recognition Information Centres)*. Deze werden al in de jaren tachtig en negentig van de vorige eeuw opgericht. Alle Bolognalanden hebben een of meer organisaties die tot deze netwerken behoren. In Nederland is het ENIC-NARIC ondergebracht bij Nuffic.

De netwerken hebben tot doel om informatie te geven over:

- de erkenning van buitenlandse diploma's en andere kwalificaties;
- het onderwijssysteem in eigen land en dat in andere landen;
- mogelijkheden om in het buitenland te studeren.

De onderwijsministers van de BeNeLux hebben in 2015 de afspraken uit de Lissabon Erkenningsconventie bevestigd door nadere afspraken te maken over onderlinge automatische

erkenning van diploma's. Waar het om 2015 om de bachelor en master ging, werd in 2018 besloten de associate degree en het doctoraat hieraan toe te voegen.

8 Relatie met het Erasmusprogramma

Er is geen formele link tussen het Bolognaproces en het Erasmusprogramma. Toch hangen beide nauw met elkaar samen; hoe zit dat precies?

8.1 Het Erasmusprogramma

In eerdere hoofdstukken kwam het Erasmusprogramma al voorbij. Het Erasmusprogramma is het belangrijkste subsidieprogramma van de Europese Unie voor onderwijs, training, jeugd en sport. Erasmus richt zich op alle onderwijssectoren en de jeugd- en jongerensector. Het is opgericht in 1987 om de samenwerking tussen hoger onderwijsinstellingen in Europa en de uitwisseling van studenten en docenten en staf te bevorderen. Daarnaast bestonden er programma's voor samenwerking voor andere vormen van onderwijs zoals het basis-, beroeps- en volwassenenonderwijs. Deze programma's hadden namen als Leonardo da Vinci, Comenius en Grundtvig. Later zijn deze programma's samengevoegd onder één programma, namelijk het Leven Lang Leren programma. In 2014 werd dit het Erasmus+ programma.

Het Erasmus+ programma biedt allerlei mensen de kans om kennis en ervaring op te doen of te delen bij organisaties en instellingen in verschillende landen. Het kan gaan om de uitwisseling van leerlingen, studenten, docenten, staf en volwassenen tussen onderwijsinstellingen in Europa, maar ook daarbuiten. Ook ondersteunt het programma buitenlandse stages. Verder biedt Erasmus+ mogelijkheden voor het opzetten van internationale samenwerkingsprojecten tussen onderwijsinstellingen waarbij ook bedrijven en overheidsinstellingen betrokken kunnen zijn. Het kan gaan om projecten gericht zijn op innovatie, maar ook op het gezamenlijk leren en op het delen van ervaringen en succesvolle praktijken. Ook stimuleert Erasmus+ dat jongeren worden betrokken bij het jeugd- en jongerenbeleid op lokaal, nationaal en internationaal niveau.

8.2 Erasmus Charter for Higher Education

Hoewel er dus geen formele link is tussen het Bolognaproces en het Erasmusprogramma, maakt het Bolognaproces wel gebruik van en borduurt het voort op de kennis en ervaring die in het kader van het Erasmusprogramma zijn opgedaan. Zo is het *European Credit Transfer and Accumulation System (ECTS)* een van de belangrijkste verworvenheden van het programma.

Bij de start van het Erasmus+ programma (2014-2020), werd de samenhang tussen het Bolognaproces en het Erasmusprogramma verstevigd door de invoering van het *Erasmus Charter for Higher Education (ECHE)*. Hoger onderwijsinstellingen die wilden participeren in het Erasmus+ programma moesten eerst het ECHE toegekend krijgen. Door het ondertekenen van het ECHE committeerden hoger onderwijsinstellingen zich aan het implementeren van Bologna-instrumenten, zoals ECTS en het diplomasupplement. Dit zorgde er (mede) voor dat het Bolognaproces zich niet alleen afspeelde op het niveau van de overheden. De instellingen kregen een belangrijke taak in het implementeren van het Bolognaproces op het niveau van de instellingen, en daarmee van de student en de docent.

9 Tot slot

Tussen 1998 en 2020 zijn er veel stappen gezet voor de implementatie van het Bolognaproces en het inrichten van een Europese hoger onderwijsruimte. Hoe gaan de komende tien jaar eruitzien? In november 2020 vindt er weer een conferentie plaats van de onderwijsministers van de 48 landen die in het Bolognaproces participeren. Welke koers zullen de ministers willen gaan varen? Hoe zullen ze de Europese hoger onderwijsruimte verder willen vormgeven? De slotverklaring van de conferentie zal duidelijk maken aan welke thema's prioriteit zal worden gegeven.

Het ligt voor de hand dat de verklaring zal ingaan op thema's als inclusiviteit en innovatie. Het hoger onderwijs in de Europese hoger onderwijsruimte moet beter toegankelijk worden voor allen, ongeacht religie, seksualiteit, huidskleur, sociaaleconomische achtergrond, of handicap. Ook zal van het hoger onderwijs innovatiekracht verwacht worden, opdat zij een betekenisvolle bijdrage kunnen blijven leveren aan het oplossen van de wereldwijde maatschappelijke uitdagingen van de komende decennia. De *Sustainable Development Goals* zullen daarbij een referentiekader en inspiratiebron zijn.

De onderwijsministers zullen echter ook niet voorbij kunnen gaan aan recente gebeurtenissen en ontwikkelingen. In hoeverre zal de pandemie COVID-19 een stempel drukken op het Bolognaproces en op de internationalisering van het onderwijs? Zal de internationale mobiliteit van studenten weer op het oude niveau komen? Welke verschuivingen zullen we daarin gaan zien? En wat zijn de gevolgen voor de internationale mobiliteit van docenten en onderzoekers? We kunnen in elk geval al wel concluderen dat het online-onderwijs door de pandemie een enorme impuls heeft gekregen, waar we ook in de toekomst de vruchten van kunnen plukken.

In 2021 zal het nieuwe Erasmusprogramma (2021-2027) worden gelanceerd. Dit jaar kunnen hoger onderwijsinstellingen al een aanvraag indienen voor een nieuw *Erasmus Charter for Higher Education (ECHE)*, waarin ze hun plannen schetsen voor de komende jaren. Zoals we in hoofdstuk 7 van deze module al aangaven, is het Erasmusprogramma een belangrijke motor voor de implementatie van het Bolognaproces in de hoger onderwijsinstellingen. Maar hoewel de Europese Commissie het voornemen heeft om het budget voor het programma aanzienlijk te verhogen, is het nog onduidelijk of dit ook daadwerkelijk het geval zal zijn. Niet alleen de COVID-19 pandemie, maar ook de *Brexit*, het vertrek van Groot-Brittannië uit de Europese Unie, zullen hierop van invloed zijn.

Ook in Nederland is een aantal thema's actueel, zoals het toenemend aantal hoger onderwijsopleidingen dat in het Engels wordt aangeboden en de bekostiging van Europese studenten die een volledige opleiding in Nederlandse willen volgen. Ondanks de maatschappelijke kritiek op een aantal ontwikkelingen, onderstreept de Nederlandse minister van onderwijs de waarde van internationalisering voor de student, de onderwijsinstelling en voor de Nederlandse kenniseconomie, als ook de betrokkenheid van Nederland bij het Bolognaproces en de Europese hoger onderwijsruimte.

10 Bronnen/ meer lezen

Hoofdstuk 1:

- Afbeelding 1: Bron: <http://www.ehea.info/>
- European Higher Education Area official website: <http://www.ehea.info/>
- Overzicht verklaringen ministeriele conferenties: <http://www.ehea.info/pid34363/ministerial-declarations-and-communiques.html>.
- Eurydice rapport 2018: https://eacea.ec.europa.eu/national-policies/eurydice/content/european-higher-education-area-2018-bologna-process-implementation-report_en.
- Zie voor de meest actuele TRENDS & ESU rapporten: <https://eua.eu/resources/publications/757:trends-2018-learning-and-teaching-in-the-european-higher-education-area.html> en <https://www.esu-online.org/publications/bologna-student-eyes-2018-2/>.

Hoofdstuk 2:

- Afbeelding 2: Bron: <http://www.ehea.info/index.php>.
- Afbeelding 3: Bron: Nuffic.
- Nederlandse regeling titulatuur hoger onderwijs: <https://wetten.overheid.nl/BWBR0018486/2018-12-04>

Hoofdstuk 3:

- Afbeelding 4: Bron: www.nlqf.nl.
- QF-EHEA: http://ehea.info/media.ehea.info/file/WG_Frameworks_qualification/85/2/Framework_qualificationsforEHEA-May2005_587852.pdf
- EQF: http://ehea.info/media.ehea.info/file/Framework_for_qualifications/69/0/EQF-LLL-2008_596690.pdf
NLQF: www.nlqf.nl. Tip! Bekijk vooral ook het korte informatie filmje dat je hier kunt vinden.

Hoofdstuk 4:

- Afbeelding 5: Bron: ECTS User Guide.
- Afbeelding 6: Bron: ECTS User Guide.
- ECTS User Guide: <http://www.ehea.info/cid105306/ad-hoc-ects-2012-2015.html>
- TUNING: <http://tuningacademy.org/reference-points>.
- TUNING project Measuring and Comparing Achievements of Learning Outcomes in Higher Education in Europe (CALOHEE): <https://www.calohee.eu>.
- UK Benchmark statements: <https://www.qaa.ac.uk/quality-code/subject-benchmark-statements>.
- Nederland landelijk opleidingsprofiel: <https://www.vereniginghogescholen.nl/profielenbank>

- Brochure Nederlandse implementatie van de ECTS Course Catalogue:
<https://www.erasmusplus.nl/sites/default/files/assets/Downloads/2017/ho/FABOTO/ects%20course%20catalogue%20in%20practice.pdf>
- Egracons: <http://egracons.eu>

Hoofdstuk 5:

- Afbeelding 7: bron: www.neth-er.eu.
- Beoordelingskader NVAO:
https://www.nvao.net/files/attachments/.89/Beoordelingskader_accreditatiestelsel_hoger_onderwijs_Nederland_2018.pdf

Hoofdstuk 6:

- De [EAR HEI manual](#) is een praktisch handboek voor *admissions officers*. Hierin worden de principes van de Lissabon Erkenningconventie uitgelegd en geïllustreerd met praktische voorbeelden.
- Op de website van [Nuffic](#) vind je beschrijvingen van buitenlandse onderwijssystemen, met een vergelijking naar het Nederlandse niveau. Ook staat er informatie voor onderwijsinstellingen over het aanvragen van een diplomawaardering.
- Op www.enic-naric.net vind je informatie over andere Europese ENIC en NARIC centra.

Hoofdstuk 7:

- De Europese Commissie website over het Erasmus+ programma:
https://eacea.ec.europa.eu/erasmus-plus_en.
- Het Nederlands Nationaal Agentschap Erasmus+: <https://www.erasmusplus.nl/>.

Hoofdstuk 8:

- Internationalisering in evenwicht
<https://www.rijksoverheid.nl/documenten/kamerstukken/2018/06/04/kamerbrief-over-internationalisering-mbo-en-ho>.
- Nederlands team van Bologna Experts: <https://www.nuffic.nl/onderwerpen/bologna-expertgroep/>.

11 Colofon

Auteur: Het Nederlandse team van Bologna Experts.

Deze module is ontwikkeld in het kader van het project FaBoTo+ (Facilitating the use of Bologna tools for quality assurance organisations and higher education institutions). Het FaBoTo project wordt ondersteund vanuit KA3 van het Erasmus+ programma.

12 Vragen

Heb je nog vragen?

Heb je vragen over deze module? Neem dan contact op met Erasmus+ via jrvstein@erasmusplus.nl